

ОЦІНКА ТА СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ

На основі дослідження підходів до визначення ризиків обґрунтовано класифікацію ризиків, що виникають під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Висвітлено проблемні питання оцінки та страхування ризиків, обґрунтовано доцільність облікового відображення втрат від них. Для зниження негативного впливу ризиків розглянуто теоретичні засади їх страхування та практичні рекомендації з його відображення у системі рахунків. Обґрунтовано алгоритм вибору найбільш прийнятної методу оцінки ризику та побудовано блок-схему автоматизації вибору методу оцінки ризику зовнішньоекономічної діяльності. Доведено доцільність розвитку системи самострахування ризиків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність; облікове відображення; управління ризиками; оцінка; суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності; страхування; автоматизація; страхові резерви.

Постановка проблеми. Розвиток глобалізаційних процесів в економіці супроводжується значним розширенням зовнішньоекономічної діяльності. В останні роки зростали обсяги експорту української продукції в різні країни. Певний негативний вплив на їх динаміку має сучасна нестабільна політико-економічна ситуація в державі. Зокрема, обсяг експорту послуг у країни Європейського союзу в 2014 році становив 3889,0 млн. дол. США, загальний обсяг експорту товарів та послуг (без анексованої території) – 11273,3 млн. дол. США (що складає 79,2 % від обсягу 2013 року) [5]. Досягнення згладжування негативної тенденції наразі лежить у двох площинах: забезпеченні миру в країні та розвитку інструментарію зниження ризиків економічним шляхом. Актуальність формування надійної системи подолання різних економічних загроз вимагає, в свою чергу, здійснення наукових досліджень. Різносторонність впливу чинників ризику ускладнює механізми його подолання та актуалізує потребу в розробці інтегрованого підходу до вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність потреби в здійсненні наукових досліджень такого напрямку підтверджується тим, що за результатами оцінки американськими науковцями структури маніпуляцій, що здійснюються в бухгалтерському обліку, 14,6 % з них пов'язані з формуванням резервів сумнівних боргів [14]. Дослідженню проблематики ризиків зовнішньоекономічної діяльності присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них: О.Р. Беднарська, І.І. Вербіцька, М.Д. Домашенко, А.М. Тибіня, Н.М. Тюріна, О.А. Швиданенко та інші. Низка праць присвячена забезпеченню економічної безпеки вітчизняних суб'єктів, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність [1; 13], інша частина досліджень містить рекомендації щодо планування, визначення та оцінки економічних ризиків [2; 9], ряд праць спрямовано на обґрунтування доцільності врахування інших видів ризиків [4; 15].

Зокрема, О.Р. Беднарська, обґрунтовуючи необхідність планування ризиків діяльності машинобудівних підприємств, акцентує увагу на доцільності моделювання планування зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням специфіки галузі та ризиків, що їй притаманні. При цьому вчена наводить переконливі аргументи щодо оцінкових аспектів ризиків та їх прогнозування з урахуванням існуючих тенденцій та умов виробництва [1].

Формуванню концептуальних засад бухгалтерського обліку ризиків у підприємницькій діяльності, що можуть бути взяті за основу розробки пропозицій щодо їх оцінки та облікового відображення в зовнішньоекономічній діяльності, присвячені дослідження І.М. Вигівської. В них науковець визначає причини виникнення, уточнює сутність ризиків з позиції об'єктів бухгалтерського обліку, а також формує концептуальні основи оцінки, класифікації та методів зниження їх впливу на результати діяльності в цілому і окремих господарських операцій зокрема [2].

Досліджуючи ці самі суб'єкти господарської діяльності, М.Д. Домашенко обґрунтовує виокремлення країнового ризику. Автор стверджує, що він характеризує ступінь ризику дій суверенного керівництва вплинути на златність боржника, який пов'язаний з даною країною, виконати свої зобов'язання. Науковець

вва © С.В. Сисюк, 2015 , характеризується тісним взаємозв'язком фінансово-економічних та соціально-політичних змінних і його варто розмежувати на два підвиди ризику: комерційний і некомерційний (політичний). Рівень країнового ризику пропонується визначати на основі рейтингової оцінки країн за рівнем ризикованості в чотири етапи: вибір змінних (показників); визначення вагомості кожної змінної; обробка показників з використанням експертної шкали; визначення сумарного індексу [4].

Розвиваючи теоретичні засади оцінки та планування ризиків, вітчизняні науковці зосереджують увагу як на загальних питаннях, що пов'язані з економічною безпекою підприємств [10; 13], так і на прикладних практичних рішеннях [9; 12]. Зокрема, А.М. Тибінь поряд зі з'ясуванням сутності економічних ризиків у зовнішньоекономічній діяльності, здійснює їх класифікацію, що доцільно використовувати під час організації

бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності [9, с. 139–142]. Інший науковець – О.А. Швиданенко, досліджуючи проблематику забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в умовах глобалізації, вказує на можливості її досягнення через страхування ризиків [12]. Така позиція слугує обґрунтуванням доцільності не лише використання послуг страхових організацій, а й формування резервного фонду підприємства, що теж має безпосереднє відношення до специфіки облікового відображення таких операцій.

Попри всебічний та різносторонній розгляд проблематики, слід погодитися з думкою, що необхідним є розвиток методології обліку, яка здатна позиціонувати ймовірнісні явища, в тому числі ризики, та давати їм конкретну кількісну оцінку. Обґрунтуванням цього є недосконалість оцінки ризиків, особливо в контексті управління в умовах фінансової кризи [10, с. 258, 348, 350].

Постановка завдання. Розгляд низки публікацій свідчить, що в науковій думці немає єдиного погляду на склад, оцінку та порядок бухгалтерського відображення операцій, пов'язаних із заходами, спрямованими на подолання негативного впливу ризиків. Одночасно, в останні роки цим питанням приділяється все більша увага. На науковому рівні вирішено ряд методологічних, організаційних і методичних проблем. Однак варто визнати наявність невирішених проблемних питань щодо оцінки ризиків у зовнішньоекономічній діяльності. Також вимагає теоретичного вирішення проблема розробки порядку облікового відображення втрат від ризиків і їх страхування.

Метою дослідження є вирішення проблеми вибору оптимального методу оцінки ризиків, формування джерел їх покриття у зовнішньоекономічній діяльності та відображення таких операцій в обліку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Будь-який вид діяльності підприємства, а тим більше зовнішньоекономічна діяльність, супроводжується певними ризиками, що пов'язані з безліччю умов і факторів, які впливають на результативність господарювання. Різноманітність чинників, що призводять до виникнення ризиків, ускладнюють ведення господарської діяльності та дестабілізують економічне становище суб'єктів. Проте найбільш вагомою причиною їх виникнення є, як цілком справедливо зазначає З.В. Гуцайлюк, брак інформації [3, с. 10]. З цієї позиції облік і контроль як основні інформаційні джерела мають відіграти ключову роль у питаннях досягнення мінімізації ризиків у зовнішньоекономічній діяльності.

Не заглиблюючись у деталізацію категорійних означень ризиків, слід наголосити на одностайності позицій різних авторів про те, що негативним їх наслідком є зниження ефективності здійснених операцій. Іншими словами – це ризик недоотримання запланованих результатів (для більшості підприємств – це фінансовий результат господарської діяльності, а саме прибуток). Де-факто ризик виник одночасно з появою товарно-грошових відносин, конкуренції між учасниками підприємницької діяльності. Тому необхідно приділяти велику увагу аналізу та прогнозуванню виникнення ризиків у діяльності підприємства. Ігнорування або недооцінка ризиків може призвести до ослаблення зайнятих позицій у відповідній ніші господарських відносин, а також до недоотримання очікуваного прибутку. Тобто погоджуємося, що джерела виникнення ризиків криються в змісті й складових зовнішньоторговельної угоди. Відповідно, за своїм походженням вони є взаємопов'язаними категоріями, а аналіз їх впливу на виконання торговельної угоди має здійснюватися комплексно [6, с. 293].

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності супроводжується такими видами ризиків, як комерційні (виникають під час продажу товарів, зміни попиту та пропозиції на них), фінансові (пов'язані з інфляційними процесами, зміною процентних ставок за кредитами), міжнародні торгівлі. Також окремо можна виділити: ризики невиконання сторонами умов зовнішньоекономічного договору (недотримання термінів поставки, невідповідність кількості та якості товару, невиконання зобов'язань за платежами; ризики, що виникають через можливу зміну валютного курсу на дату розрахунку за зовнішньоекономічним договором; ризики, що пов'язані зі зміною світових цін, тощо).

У цьому контексті правильною є позиція М.Р. Лучка, який розглядає бухгалтерський облік як функцію управління господарськими операціями, що пов'язані з ризиком. Науковець стверджує, що бухгалтерський облік як функцію управління слід розглядати, перш за все, як знання людини про стан і поведінку активів, капіталу та зобов'язань під впливом господарських операцій на всіх рівнях ієрархії підприємства [7, с. 98].

Важливе значення під час управління ризиками має постійний контроль за вже виявленими ризиками, однак існують зовнішні ризики, на які не впливають жодні заходи, що приймаються суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності. Наприклад, форс-мажорні ситуації, обумовлені природними катаклізмами в тій чи іншій державі, чи значне коливання валютного курсу через політичну або економічну нестабільність. Подолання їх негативних впливів на результати здійснення господарської операції вимагають значних затрат. Одним із можливих варіантів полегшення ситуації є активізація використання страхового інструментарію щодо операцій, що здійснюються в комерційній діяльності.

В цілому, комерційна діяльність є операціями купівлі, продажу, а також спекулятивними операціями купівлі–продажу товарів і послуг на їх ринку. Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності вона проявляється, головним чином, як процес реалізації продукції, а також придбання товарів, сировини, палива, енергії, запасних частин для ремонтів тощо. Відповідно, комерційні ризики є небезпекою втрат у процесі фінансово-господарської діяльності. Тому одним із ефективних засобів захисту бізнесу від них є його

страхування. Страхування комерційних і фінансових операцій полягає в тому, щоб відшкодувати можливі втрати у випадку, коли через певний період застраховані угоди не дадуть очікуваної віддачі.

Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків) [8]. Умови страхування визначаються договором страхування або чинним законодавством та захист здійснюється за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

За договором страхування страхувальник зобов'язується внести страховику плату за страхування, тобто страховий внесок. Тому відображення в бухгалтерському та податковому обліку страхувальника страхових внесків та страхових відшкодувань є одним із важливих питань.

Відповідно до Податкового кодексу, витрати на страхування ризиків належать до витрат та враховуються в межах звичайної ціни страхового тарифу відповідного виду страхування, що діє на момент укладення такого страхового договору. Під час віднесення страхових сум до витрат керуються нормами до ПСБО 16 «Витрати». Якщо умови страхування передбачають виплату страхового відшкодування, то застраховані збитки, що понесені у зв'язку з веденням господарської діяльності, зараховуються до витрат у податковому періоді, в якому вони понесені, а будь-які суми страхового відшкодування – до доходів у періоді їх отримання.

Відповідно до ПСБО 16 «Витрати», до витрат на збут (рахунок 93) підприємство-продавець враховує, в тому числі, і витрати на страхування готової продукції (товарів); до загальновиробничих витрат (рахунок 91) належать витрати на страхування основних фондів та інших необоротних активів загальновиробничого призначення; до адміністративних витрат (рахунок 92) – страхування майна.

Однією з ключових проблем при цьому є забезпечення реальної оцінки ризиків і обґрунтування на її основі страхових сум. Варто наголосити, що вибір методу оцінки багато в чому залежить від видів ризиків. Алгоритм його обрання може бути представлений як блок-схема (рис. 1).

Наведений алгоритм уможливує вибір найбільш оптимального методу оцінки ризиків через врахування виду (операції) зовнішньоекономічної діяльності, мети оцінки ризику, виключення неприйняттого (недосконалого) методу та застосування можливостей його удосконалення на основі використання поправочних (вагових коефіцієнтів). Акцент на меті оцінки зроблено з огляду на те, що згладжування негативного впливу ризиків зовнішньоекономічної діяльності може здійснюватися щонайменше двома шляхами: через формування резервного страхового фонду самим суб'єктом господарювання та за рахунок страхування операцій у страхових організаціях. Іншими словами, враховуються як внутрішні інструменти, так і зовнішні, що під час здійснення зовнішньоекономічних операцій в переважній більшості обов'язкові й визначені договорами та правилами поставок (ІНКОТЕРМС).

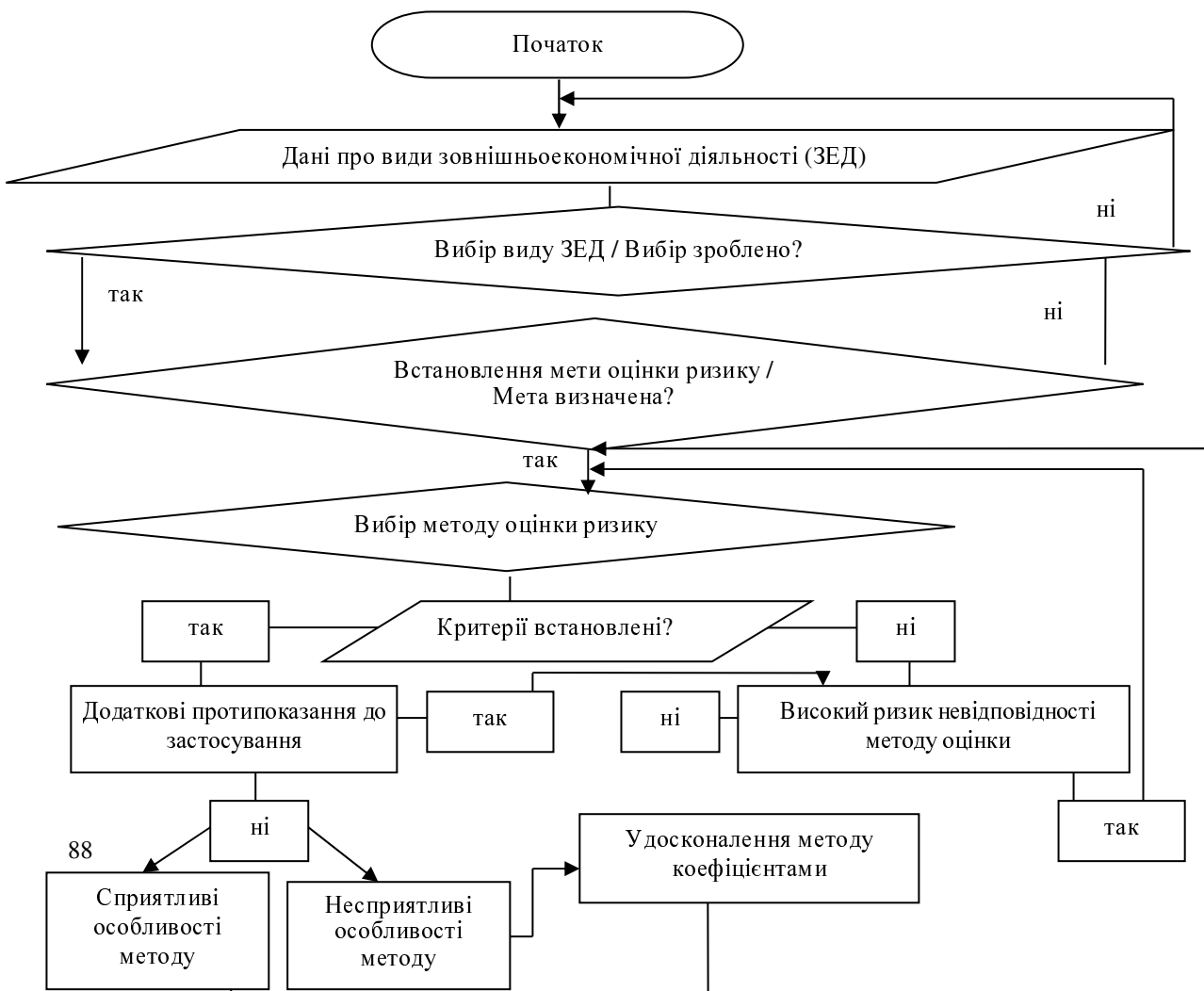

Рис. 1. Блок-схема алгоритму вибору методу оцінки ризику зовнішньоекономічної діяльності

З позиції бухгалтерського обліку застосування такого підходу спрямоване на удосконалення системи оцінки ризиків, адже від її точності повною мірою залежить величина страхових платежів (резервів). Тому важливо досягти такого застосування процедур оцінки, яке б сприяло підвищенню результативності зовнішньоекономічної діяльності на основі оптимізації витрат на їх формування. Автоматизація відповідних розрахунків, у тому числі через формування програмних додатків до існуючих бухгалтерських програм, сприятиме оперативності обчислень та ініціюванню зважених управлінських рішень щодо доцільності здійснення тієї чи іншої зовнішньоекономічної операції. Щодо більш предметного питання, зокрема відображення визначених таким чином обсягів загроз у зовнішньоекономічній діяльності у системі рахунків бухгалтерського обліку, то варто використовувати традиційний підхід з деталізованою аналітикою. Якщо суб'єкт господарювання має намір здійснювати самострахування певних операцій, а такий підхід слід вважати дійсно ефективним, то варто врахувати специфіку передбачених для ведення бухгалтерського обліку рахунків. Зокрема, оскільки рахунок 49 «Страхові резерви» передбачено лише для суб'єктів, що здійснюють страхову діяльність, то всім іншим у ролі акумулюючого рахунка для забезпечення заходів подолання ризиків можна скористатися рахунком 43 «Резервний капітал». При цьому доцільно під час формування резервного капіталу задавати аналітичну деталізацію, яка б вказувала на можливий напрям його використання. А саме: 431 «Резерв страхування ризиків порушення термінів розрахунків», 432 «Резерв страхування поставок продукції, товарів і послуг» (4321 «Резерв страхування ризиків поставок товарів і продукції в дорозі» з аналітичною деталізацією за видами товарів і продукції та країнами поставок і 4322 «Резерв страхування ризиків при наданні послуг» з аналогічною аналітичною деталізацією), 433 «Резерв на покриття валютних ризиків» тощо.

Документальною основою формування резерву самострахування мають бути укладені зовнішньоекономічні договори, обґрунтуванням розміру – результати оцінки за методом, обраним відповідно до обґрунтованого вище алгоритму, і чинні законодавчі норми щодо напрямів використання нерозподіленого прибутку. Під час прийняття рішення щодо здійснення самострахування та формування відповідних резервів покриття слід обов'язково керуватися обліковими даними про втрати від ризиків у попередні звітні періоди. Це дасть можливість об'єктивно встановити потребу в утворенні того чи іншого резерву, оскільки самострахування вимагає вилучення з обороту певної частини коштів. Це, в свою чергу, знижує їх оборотність і, за умови необґрунтовано завищеного формування резервів, може негативно позначатися на загальній ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки. Таким чином, окрім обґрунтування вибору методу оцінки з метою оптимізації витрат на страхування і створення відповідних резервів покриття загроз, важливою складовою загального механізму управління ризиками має стати система контролю за їх рівнями у динаміці. Це дасть можливість виявляти відповідні тенденції щодо конкретних суб'єктів господарювання та застосовувати адекватні заходи подолання ризиків. Таким чином, перспективним напрямом наукових досліджень має стати формування моделі контролю за ризиками зовнішньоекономічної діяльності та формалізація основних показників, що слід використовувати як її елементи.

Список використаної літератури:

1. *Беднарська О.Р.* Особливості планування ризиків зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств / *О.Р. Беднарська* // Вісник НУ «Львівська політехніка» / Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2008. – № 624. – С. 8–12.

2. *Вигівська І.М.* Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / *І.М. Вигівська*. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 21 с.
3. *Гуцайлюк З.В.* Економічні ризики в інформаційній системі бухгалтерського обліку / *З.В. Гуцайлюк* // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 7. – С. 8–13.
4. *Домашенко М.Д.* Врахування країнового ризику при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства / *М.Д. Домашенко* // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матер. доп. II Міжнар. науково-практ. конф. (м. Суми, 18–20 трав. 2011 р.) ; за заг. ред. *О.В. Прокопенко*. – Суми : СумДУ, 2011. – С. 56–57.
5. Зовнішня торгівля України послугами за 2014 рік ; Обсяги експорту–імпорту послуг за регіонами за 2014 рік ; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2014 рік // Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/zd/oep/oep_u/oep04_14.html.
6. *Єрмаченко Є.В.* Визначення методичних підходів до оцінки ризиків суб'єктів ЗЕД під час виконання експортних контрактів / *Є.В. Єрмаченко* // Бізнес-Інформ. – 2013. – № 10. – С. 291–295.
7. *Лучко М.* Невизначеність та ймовірнісність господарських операцій: до питання бухгалтерського обліку / *М.Лучко* // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 2 (9). – С. 98–109 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13lmpbo.pdf>.
8. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
9. *Тибінь А.М.* Сутність і класифікація економічного ризику в зовнішньоекономічній діяльності підприємств / *А.М. Тибінь, І.І. Вербіцька* // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 138–143.
10. *Тюріна Н.М.* Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібник / *Н.М. Тюріна, Н.С. Карвацка*. – К. : Центр навч. л-ри, 2013. – 408 с.
11. *Хорунжак Н.М.* Модернізація обліку і контролю в бюджетних установах в умовах системної трансформації управління : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.09 / *Н.М. Хорунжак*. – Тернопіль, 2014. – 419 с.
12. *Швиданенко О.А.* Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / *О.А. Швиданенко*. – К. : КНЕУ, 2007. – 312 с.
13. *Швиданенко О.А.* Передумови забезпечення конкурентоспроможності країни в контексті прогресивних глобалізаційних тенденцій / *О.А. Швиданенко* // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 3 (70). – С. 43–51.
14. Annual Review of Financial Reporting Matters. – Huron Consulting Group LLC, 2004. – 18 p.
15. *Knight F.H.* The Meaning of Risk and Uncertainty / *F.H. Knight* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/90874.html/>.

СИСЮК Світлана Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку у державному секторі економіки та сфері послуг Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси:

- облік зовнішньоекономічної діяльності;
- облік в державному секторі економіки.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2015.